

*Шемаєва Л.Г.,
д.е.н., професор,
завідувач відділу фінансової безпеки,
Національний інститут стратегічних досліджень
Толок П.О.,
аспірант,
Національний інститут стратегічних досліджень*

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВЗАЄМОВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті розглянуто проблему визначення поняття «фінансова безпека суб'єктів господарювання» з огляду на її вплив на фінансову безпеку держави загалом, виділено основні чинники, критерії та індикаторів, за допомогою яких можливо оцінити зазначений вплив. На основі аналізу робіт вітчизняних авторів синтезовано авторське визначення поняття фінансової безпеки суб'єктів господарювання (з урахуванням її впливу на фінансову безпеку держави). З використанням методу аналізу ієрархій побудовано трирівневу схему ієрархії аналізу проблеми «Оцінка впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави».

Ключові слова: фінансова безпека суб'єктів господарювання, фінансова безпека держави, чинники впливу, критерії, індикатори.

Постановка проблеми. Фінансова безпека держави загалом є однією з найважливіших складових її національної безпеки та віддзеркалює особливості фінансової безпеки всіх підприємств країни. Хоча в теорії фінансова безпека суб'єктів господарювання врешті-решт повинна забезпечити фінансову безпеку держави, однак у випадку сучасної кризової української ситуації економічна безпека держави опинилася під значною загрозою, що провокує труднощі з безпекою фінансового стану окремих підприємств, які залишаються наодинці зі своїми проблемами та ризиками.

У зв'язку з цим загострюється проблема визначення поняття «фінансова безпека суб'єктів господарювання» з огляду на її вплив на фінансову безпеку держави загалом, виділення основних чинників, критеріїв та індикаторів за допомогою яких можливо оцінити зазначений вплив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення та формування фінансової безпеки на різних рівнях економіки досліджували такі вітчизняні авторами: І.А. Бланк [1], Т.Г. Васильців [2], О.С. Власюк [3], В. Г. Гончар [4], В.О. Гороховатський [8], К.С. Горячева [5], В.В. Гребінь [6], М.М. Єрмошенко [7], О.Б. Жихор [8], О.М. Ляшенко [9], Л.Г. Мельник [10], А.Ю. Олейнікова [8], М.М. Остафій [11], С.Ф. Покропивний [12], Г.О. Портнова [13]. Водночас залишається недостатньо розглянутим питання впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави загалом, виділення основних чинників, критеріїв та індикаторів за допомогою яких можливо оцінити зазначений вплив.

Метою статті є визначення поняття фінансової безпеки суб'єктів господарювання з огляду на її вплив на фінансову безпеку держави загалом та побудова ієрархії аналізу проблеми

оцінки впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави.

Основні результати дослідження. Поняття «фінансова безпека» як об'єкт управління є досить новим у сучасній економічній науці. На рівні суб'єктів господарювання сутність і характеристики поняття «фінансова безпека» досліджені не повною мірою та прирівнюються до одного з елементів загальної економічної безпеки. За словами В.В. Гребінь, фінансова безпека держави – це ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно формувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, шляхом виконання зобов'язань і забезпечення соціально-економічного розвитку [6].

Виходячи з наведеного визначення [11], фінансова безпека підприємств – це здатність суб'єктів підприємництва реалізувати свою господарську, зокрема фінансову діяльність, результативно і ритмічно протягом усього періоду функціонування підприємства за допомогою використання певної сукупності взаємопов'язаних методів та заходів фінансового характеру, покликаних оптимізувати застосування фінансових ресурсів із метою забезпечення належного їхнього рівня та зменшити вплив різноманітних ризиків підприємницького середовища. М.М. Єрмошенко висловлює думку, що фінансово-кредитна безпека підприємства повинна характеризуватися збалансованістю та якістю всіх наявних фінансових інструментів і технологій, а також достатністю фінансових ресурсів, стійкістю до численних негативних чинників, здатністю забезпечувати протекцію державних фінансових інтересів, що покликано досягти ефективного функціонування національної економічної системи [7].

К.С. Горячева [5] наводить подібне до М.М. Єрмошенка [7] визначення: «Фінансова безпека підприємства – це такий його фінансовий стан, що відзначається сукупністю ефективних фінансових інструментів, механізмів, технологій та послуг, а також стійкістю до загроз і здатністю реалізувати фінансові цілі підприємства на основі наявних ресурсів, що формує міць національної фінансової системи» [5]. Узагальнені основи та особливості фінансово-економічної безпеки підприємств України, стратегію та механізми її забезпечення оцінено Т.Г. Васильцівим [2]. С.Ф. Покропивний наголошує, що серед усієї сукупності функціональних складових економічної без-

пеки (фінансова, техніко-технологічна, кадрова, політико-правова, інтелектуальна, інформаційна, екологічна тощо) саме фінансова складова є основною, що зумовлено важливістю фінансів у будь-якій економічній системі країни [12].

І.А. Бланк наводить такі істотні особливості фінансової безпеки підприємства: 1) це основна частина в системі його економічної безпеки; 2) це основний метод досягнення економічних цілей підприємства, зокрема одержання прибутків [1]. Вищевказане зумовлене тим, що фінансово-економічна діяльність покликана реалізувати загальну стратегію розвитку підприємства. Крім того, фінансові операції на підприємстві здійснюються повсякчас із метою забезпечення його ефективного економічного розвитку.

Л.Г. Мельник фінансовій безпеці дає схоже до згаданих визначення: це внутрішньовиробнича складова економічної безпеки [10]. Фінансову безпеку також вивчали О.Б. Жихор, В.О. Гороховатський, А.Ю. Олейнікова [8], запропонувавши застосування інтегрального показника для оцінювання її рівня.

Наявні дослідження сутності та характерних особливостей фінансової безпеки суб'єктів господарювання потребують глибшого вивчення та розкриття в контексті її впливу на фінансову безпеку держави.

У Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277 визначено, що фінансова безпека – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Фінансова безпека має такі складові, що має пряме відношення до суб'єктів господарювання: банківська безпека (це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування) та безпека небанківського фінансового сектору (це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах). Проте фінансова безпека підприємств не фінансового сектору – залишилася за межами зазначених методичних рекомендацій [14].

Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [15] У складі фінансової безпеки держави містять складові, що прямо пов'язані із діяльністю суб'єктів господарювання, зокрема: безпека у сфері фінансів реального сектору економіки, безпека суб'єктів господарювання банківської сфери, сфер функціонування валютного та фондового ринку.

Так, відзначено, що значну загрозу у сфері фінансів реального сектору економіки може становити невідповідність між активами та зобов'язаннями підприємств реального сектору економіки насамперед базових галузей економіки. Дисбаланси можуть виникнути як внаслідок реалізації невиваженої стратегії управління підприємствами в частині взяття ними зобов'язань, так і під впливом дії ряду зовнішніх чинників. За наявності застарілих основних засобів і технологій такий дисбаланс може призвести до фінансової неспроможності більшості вітчизняних підприємств промисловості.

У умовах випереджувальних темпів розвитку банківського сектору в докризовий період відбувалося поступове накопичення дисбалансів внаслідок орієнтації банків на швидке отримання прибутків та збільшення частки такого сектору на ринку капіталу без проведення адекватної оцінки ризиків, що збільшило частку споживчих кредитів у балансах банків.

Починаючи з кінця 2013 р. – початку 2014 р., банківська система України, що не остаточно пододала наслідки світової фінансової кризи 2008 р., стикнулася із принципово новими для неї викликами та загрозами, пов'язаними з політичною кризою, драматичним процесом зміни влади в країні, зовнішньою агресією, втратою частини території разом із наявною на цих територіях банківською інфраструктурою, втратою фізичного контакту зі значною кількістю вкладників і позичальників. Ці принципово нові загрози супроводжувались «класичними» негараздами, пов'язаними з революційними подіями в будь-якій країні, зокрема зі зростанням попиту на іноземну валюту, що провокувало падіння курсу національної грошової одиниці, зняттям депозитів із банківських рахунків, вивозом валютних коштів за кордон, погіршенням фінансового стану та платіжної дисципліни позичальників, що призводило до погіршення якості кредитного портфеля банків, тривалою збитковістю та падінням капіталізації банківської системи, банкрутством окремих банків внаслідок форс-мажорних зовнішніх обставин або злочинних дій чи бездіяльності їхніх власників та топ-менеджерів.

Політична та економічна криза, що розвивалась в Україні з кінця 2013 р., закономірно загострила проблеми в банківській системі, проте не була їх першою причиною. За 2014–2016 рр. НБУ був змушений вивести з ринку 84 банки. Відповідно до цього скоротилась і кількість працюючих відділень. Якщо на початок 2014 р. в Україні було 19,3 тис. «точок продажу» банківських продуктів, то станом на 01.01.2017р. їхня кількість зменшилась до 10,3 тис. [16].

Вимушена санація банківської системи призвела до втрати суб'єктами господарювання частини вкладів. На жаль, слід констатувати, що не всі вкладники збанкрутілих банків зможуть отримати свої кошти.

За оцінками Голови НБУ В.О. Гонтаревої [17], станом на 01.07.2016 р. загальні втрати клієнтів неплатоспроможних банків склали 111 млрд грн, зокрема 59 млрд грн – вклади населення, що не покриваються Фондом гарантування («великі» вклади більше 200 тис. грн), 52 млрд грн – кошти суб'єктів господарювання. Такий значний обсяг втрат підприємств корпоративного сектору та малого бізнесу зменшує обсяг їхніх обігових коштів, негативно впливає на їхню фінансову стійкість та став одним із негативних чинників погіршення динаміки виробництва.

Як наслідок, за даними НБУ [18], індекс виробництва базових галузей економіки України знизився за 2014 та 2015 р. відповідно на 10,2% та 10,0%, і лише протягом 2016 р. зростання показника ІВБГ відновилося на рівні 4,3% за рік. Фінансові проблеми банківської системи значною мірою лягли на бізнес та середній клас, що є базою для забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Подібна ситуація спостерігається й у сфері небанківського фінансового сектору. Як бачимо, проблеми у фінансовій безпеці суб'єктів господарювання різних секторів економіки мають суттєвий взаємовплив. З урахуванням цього під фінансовою безпекою суб'єктів господарювання слід розуміти такий фінансовий стан суб'єктів господарювання банківського,

небанківського та нефінансового секторів економіки, що відзначається сукупністю ефективних фінансових інструментів, механізмів, технологій та послуг, а також стійкістю до загроз і здатністю реалізовувати фінансові цілі підприємства на основі наявних ресурсів, що забезпечує фінансову безпеку держави з урахуванням взаємовпливу чинників фінансової безпеки на рівні держави та суб'єктів господарювання. З огляду на викладену ієрархічну структуру, зобразимо проблему оцінки впливу стану фінансової безпеки підприємств на фінансову безпеку держави (рис. 1).

На рівнях 2 та 3 методами аналітичного планування визначається питома вага кожної зі структурних компонент ієрархії.

Після застосування методу аналізу ієрархій [3] маємо потенційну важливість окремих елементів, що разом впливають на фінансову безпеку держави.

Далі розглянемо критерії та індикатори оцінки впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави:

- фінансова безпека банківських установ (адекватність та ефективність використання капіталу): 1) здатність банківського

капіталу витримувати збитки, пов'язані з нечинними позиками (індикатори: відношення чистих проблемних кредитів (без резервів) до капіталу (%)); 2) стійкість банківського капіталу до ризиків потенційних збитків (індикатори: відношення великих ризиків потенційних збитків до капіталу (%); відношення валових позицій фінансових похідних у статтях активів і пасивів до капіталу (%); відношення депозитів клієнтів до валової суми позик (відмінних від міжбанківських) (%)); 3) ефективність діяльності державних банківських установ (індикатори: прибутковість активів банківських установ (%); рівень концентрації позик у певних секторах та видах економічної діяльності до загальної суми позик (%); частка позик під житлову нерухомість у загальній сумі позик (%); рівень географічної концентрації позик у загальній сумі позик; 4) здатність державних банківських установ обслуговувати свої зобов'язання, виражені в іноземній валюті (індикатори: частка позик, денонінованих у іноземній валюті в загальній сумі позик (%); частка зобов'язань в іноземній валюті в загальній сумі зобов'язань (%)); 5) інтенсивність кредитної та позичкової діяльності банківських установ (індикатори: динаміка обсягу кредитів нада-

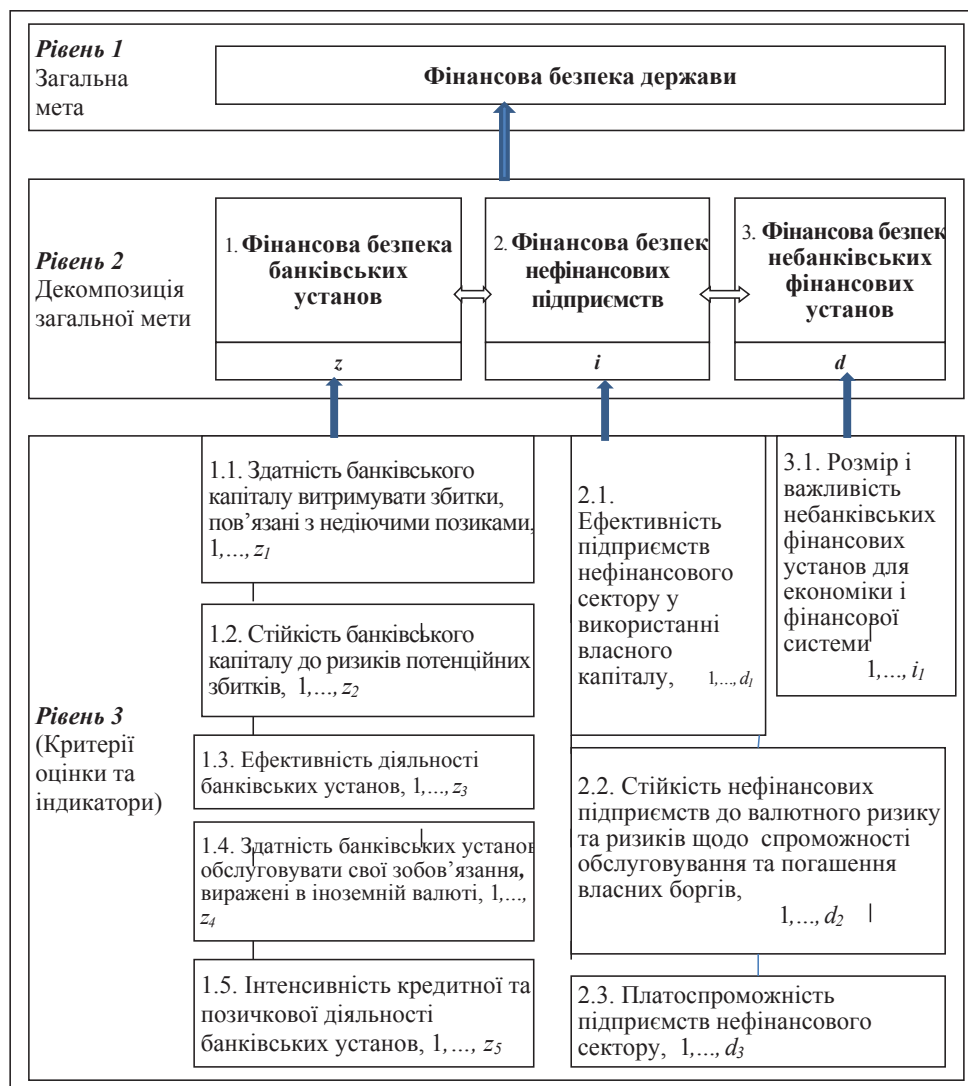

Рис. 1. Ієрархія аналізу проблеми «Оцінка впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави»

Джерело: складено автором

них протягом місяця, зокрема по суб'єктах господарювання та фізичних особах (%), а також за видами валют (ВКВ, НКВ та гривні) (%); динаміка обсягу вилучених та залучених банками коштів за джерелами (%), термінами (%), валютою (ВКВ, НКВ та гривні) (%));

- *фінансова безпека небанківських фінансових установ*: розмір і важливість сектору небанківських фінансових установ для економіки і фінансової системи (індикатори: відношення активів державних страхових компаній до загальної суми активів фінансового сектору (%); відношення активів державних страхових компаній до ВВП (% до ВВП));

- *фінансова безпека підприємств нефінансового сектору економіки*:

1) ефективність підприємств нефінансового сектору у використанні власного капіталу (індикатори: прибутковість капіталу (чистий дохід без зменшення на обслуговування боргу та податок до середнього власного капіталу) (%), зокрема за видами економічної діяльності (%)); 2) стійкість нефінансових підприємств до валютного ризику та ризиків щодо спроможності обслуговування та погашення власних боргів (індикатори: відношення валових доходів підприємства (чистий дохід без зменшення на обслуговування боргу та податок збільшений на нарахований дохід що планується отримати від інших нефінансових корпорацій) до обслуговування та погашення боргу (%); чиста валютна позиція відносно власного капіталу (%)); 3) платоспроможність підприємств нефінансового сектору (індикатори: рівень простроченої дебіторської та кредиторської заборгованості (% до ВВП)).

Висновки. Отже, фінансова безпека суб'єктів господарювання різних секторів економіки та держави загалом знаходяться у стані взаємовпливу. У цьому контексті під *фінансовою безпекою* суб'єктів господарювання слід розуміти такий фінансовий стан суб'єктів господарювання банківського, небанківського та нефінансового секторів економіки, що відзначається сукупністю ефективних фінансових інструментів, механізмів, технологій та послуг, а також стійкістю до загроз і здатністю реалізовувати фінансові цілі підприємства на основі наявних ресурсів, що забезпечує фінансову безпеку держави з урахуванням взаємовпливу чинників фінансової безпеки на рівні держави та суб'єктів господарювання.

Запропонована ієрархія аналізу проблеми «Оцінка впливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання на фінансову безпеку держави» передбачає три рівня (рівень держави, суб'єктів господарювання різних секторів економіки та рівень критеріїв та індикаторів оцінки їхнього стану фінансової безпеки, що мають вплив на фінансову безпеку держави).

Напрямом подальших досліджень у цієї сфері є визначення ризиків та загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання.

Література:

1. Бланк І.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. – К. : Ельга; Ника-Центр, 2004. – 784 с.
2. Фінансово-економічна безпека підприємств України : стратегія та механізми забезпечення : Монографія / Т.Г. Васильців, В.І. Волошин, О.Р. Бойкевич, В.В. Каркавчук ; За ред. Т.Г. Васильціва. – Львів, 2012. – 386 с.
3. Власюк О.С. Економіко-математичне моделювання процесів соціально-економічного розвитку України / О.С. Власюк ; [авт. передм. : В.М. Геєць]. – 2011р. – 370 с.
4. Гончар В.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України – запорука фінансової безпеки держави // Актуальні проблеми економіки № 8(170). – 2015. – С. 150–158.
5. Горячева К.С. Финансовая безопасность предприятия, сущность

и место в системе экономической безопасности [Текст] / К.С. Горячева // Экономист. – 2003. – № 8. – С. 65–67.

6. Гребінь В.В., Демко М.Я. Проблеми забезпечення та пріоритети зміцнення фінансової безпеки України в умовах глобалізації // Збірник тез наук. доп. І міжн. студ.-аспір. конф. «Економічна та фінансова безпека держави та регіонів» (12–13 грудня 2013 р., Львів). – Львів, 2013. – С. 23–24.
7. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : Монографія // www.disslib.org.
8. Жихор О.Б., Гороховатський В.О., Олейнікова А.Ю. Обчислення інтегрального показника фінансової безпеки підприємства // Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 66–171.
9. Ляшенко О.М., Овчаренко Є.І. Дилема «комплексність-точечність» у забезпеченні соціально-економічної безпеки підприємств Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2007. – Вип. 17(1). – С. 42–48.
10. Економіка підприємства / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2004. – 648 с.
11. Остафій М.М. Фінансова нестабільність суб'єктів підприємництва як загроза економічній безпеці держави // Збірник тез наук. доп. І міжн. студ.-аспір. конф. «Економічна та фінансова безпека держави та регіонів» (12–13 грудня 2013 р., Львів). – Львів, 2013. – С. 27–29.
12. Економіка підприємства / За ред. С.Ф. Покропівного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
13. Портнова Г.О. Фінансова безпека підприємств : сучасні погляди щодо сутності та оцінки / Г.О. Портнова, В.М. Антоненко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 345–355. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2012.
14. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.
15. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері / Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.
16. Статистика «Показники банківської системи» Кількість структурних підрозділів банків / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
17. Гонтарева рассказала, сколько денег потеряли украинцы в банках-банкротах НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy.apostrophe.com.ua/news/finansy-i-banki/2016-06-24/gontareva-rasskazala-skolko-deneg-poteryali-ukraintsyi-v-bankah-bankrotah/63293>.
18. Додаток до макроекономічного та монетарного огляду, січень 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=43297262&cat_id=58037.

Шемаєва Л.Г., Толоч П.А. Подходы к оценке взаимодействия фінансової безпеки суб'єктів господарювання та фінансової безпеки государства

Анотація. В статті розглянута проблема определения понятия «финансовая безопасность субъектов хозяйствования» с учетом его влияния на финансовую безопасность государства в целом, выделены основные факторы, критерии и индикаторы, с помощью которых можно оценить указанное влияние. На основе анализа работ отечественных авторов синтезировано авторское определение понятия финансовой безопасности субъектов хозяйствования (с учетом его влияния на финансовую безопасность государства). С использованием метода анализа иерархий построено трехуровневую

схему иерархии анализа проблемы «Оценка влияния финансовой безопасности субъектов хозяйствования на финансовую безопасность государства».

Ключевые слова: финансовая безопасность субъектов хозяйствования, финансовая безопасность государства, факторы влияния, критерии, индикаторы.

Shemaieva L.H., Tolok P.O. Approaches to the evaluation of interaction of financial security of business entities and financial security of the state

Summary. Considered the problem of the definition of financial security of business entities, taking into account its impact on the financial security of the state as a

whole, highlighted the key factors, criteria and indicators by which it is possible to assess the possible impact of the above. Based on the analysis of works of domestic authors synthesized the author's definition of financial security of business entities (taking into account its impact on the financial security of the state). Using the method of hierarchies' analysis built a three-level scheme of the hierarchy of the analysis of a problem "Evaluation of the impact of the business entities' financial security on the state financial security".

Keywords: financial security of business entities, financial security of the state, factors of influence, criteria, indicators.